

Mati RUBIN

MÕNINGAID EESTI NSV PÕLLUMAJANDUSE ARENGU SÕLMPROBLEEME AASTAIL 1950—1965

Aastad 1950—1965 on üks perioode meie vabariigi põllumajanduse arengus. Kõigepealt oli see aeg, mil Eesti külas kindlustusid sotsialistlikud tootmissuhted. Ühtlasi pandi alus tugevatele kolhoosidele ja sovhoosidele, kes juba vaadeldava ajajärgu lõpuks tõusid paljude majandusliku ja sotsiaalse arengu näitajate poolest juhtpositsioonile Nõukogude Liidus, ning Eesti kujunes üheks kõige paremini arenenud põllumajandusega piirkonnaks meie maal. Tee selleni, eriti 1950. aastate algupoolel, ei olnud aga sirgjooneline, mistõttu võib kõnesoleva ajajärgu jaotada mitmete iseloomulike tunnuste põhjal kolmeks etapiks.

Esimene neist hõlmab aastaid talumajanduse massilise kollektiviseerimise lõpulejõudmisest kuni NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumini. Need olid vabariigi noorte kolhooside esmase organisatsioonilise korraldamise aastad, mis tollaegset üleliidulist rahvamajanduse arendamise praktikat silmas pidades kuulusid majanduspoliitiliselt suunitluselt veel sõjajärgsesse rahvamajanduse taastamise perioodi. Kuigi põllumajandust püüti sel ajal edendada peaaegselt administratiivsete ja organisatsiooniliste abinõude kaudu, kujunesid neil aastail majanduslikud eeldused järgnevatel reformideks. Sel ajajärgul hakati korrigeerima ka ülemäära optimistlikke teoreetilisi seisukohti, milles ülehinnati põllumajanduse sisemisi võimalusi ning ignoreeriti linna ja maa, tööstuse ja põllumajanduse vahelisi kaubasuhteid.

Teise etappi kuuluvad aastad NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumist kuni 1958. aasta veebruaripleenumini. Sel ajal loodi NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsusega põhilised eeldused ühismajandite ja kolhoosnike materiaalse huvitatuse taastamiseks ning põllumajandustootmise arendamiseks. Esmajärgulise tähtsusega abinõuks tuleb seejuures pidada põllumajandussaaduste realiseerimistingimuste parandamist kokkuostuhindade tõstmise ning varumise struktuuri muutmise teel. Sellega said kolhoosid enda käsutusse esmased materiaalsed vahendid majanduslike ja sotsiaalsete probleemide esialgseks lahendamiseks. Samuti anti kolhoosidele sel perioodil mõnevõrra suurem majanduslik iseseisvus, tugevnes põllumajanduse materiaal-tehniline baas ning suurenesid riiklikud kapitaalvahetused põllumajandusse. Oluliseks sammuks kujunes kiireva kaadri tugevdamine ning spetsialistide suunamine vahetult tootmisse. Põllumajanduse edasiarendamise seisukohalt andis tol perioodil positiivseid tulemusi osa majanduslikult mahajäänud kolhooside reorganiseerimine sovhoosideks.¹

NLKP Keskkomitee 1958. aasta veebruaripleenumi otsus masina-traktori- ja traktorijaamade reorganiseerimisest remondi-tehnikajaamadeks tähistas uue,

¹ Kolhooside sovhoosideks reorganiseerimise positiivsed tulemused seonduvad eelkõige 1950. aastate teise poolega ning osaliselt ka hilisemate aastatega. Eesti kolhooside edasine kiirem areng viitab aga sellele, et tegemist oli esmajoones taktikalise, ajutist efekti andnud abinõuga. Eriti küsitavaks muutus nimetatud sammu otstarbekus aga seoses 1970. aastate teisel poolel toimunud hiigelmajandite loomisega, mil riikliku põllumajandussektoriga liideti paljud majanduslikult tugevad kolhoosid.

kolmanda etapi algust. Viimane kestis NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumini. Seda ajajärku, esmajoones selle algusaastaid iseloomustab agraarpoliitika, mis muutis põhjalikult riigi ja põllumajandusettevõtete vahetõrka ning tagas nendevaheliste kaubalis-rahaliste suhete arengu. Masina-traktorijaamade kaotamise ja põllumajandustehnika kolhoosidele müümise kõrval oli teine otsustav samm üleminek otsesele rahalisele töötasule. Sellega toimus põhimõtteline murrang töö tasustamise praktikas. Kuigi see samm iseenesest ja automaatselt ei lahendanud veel tähtsaimat ülesannet — kolhoosnike töötasu tõstmist ühiskondlikult vajalikule tasemele, lõi selle käigus ellu viidud töötasufondi moodustamise põhimõtte muutmine olulise eelduse töö tasustamise järkjärguliseks korraldamiseks.

Järgnevas vaadeldakse lähemalt neid meetmeid, mis määrasid ära erilmeliste etappide olemasolu vabariigi põllumajanduse arengus. Põhitähelepanu on seejuures suunatud majandite ja põllumajandustöötajate materiaalse huvitatuse kujundamisele kui tootmise arendamise keskseimale küsimusele.

Talumajanduse kollektiviseerimine tähendas ajaloolist pööret eesti talurahva elus. Sellega lõppes kapitalismilt sotsialismile ülemineku periood. Sotsialistlikud tootmissuhted olid 1950. aastate alguseks võitnud kõigis rahvamajandusharudes ning Eesti NSV astus uude arengujärku, mille sisuks oli sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimine. Põllumajanduse seisukohalt tähendasid talumajanduse kollektiviseerimisele järgnenud aastad sotsialistlike põllumajandusettevõtete organisatsioonilise ja majandusliku kindlustumise aega, mida uudsete tootmissuhetega kohanemise kõrval iseloomustas mitmete objektiivsete, aga ka subjektiivsete raskuste ületamine.

Teatavasti pärast talumajanduse kollektiviseerimist vabariigi põllumajanduse areng takerdus. Osalt peitusid niisuguse nähtuse põhjused uudes olukorras. Ühistöö väheseid kogemusi ei saa siiski pidada raskuste peamiseks ega ka oluliseks põhjuseks. Tegemist oli üleliiduliselt levinud nähtusega ning kogemuste nappus ainult süvendas põllumajanduse arengut takistanud tegurite negatiivset mõju. Mõõna peamiseks põhjuseks tuleb pidada neid reaalselt eksisteerinud majandamistingimusi, millega vabariigi põllumajandus pörkas kokku pärast ühismajandite loomist.

Kui põllumajanduse kollektiviseerimise alguses oli äsjaloodud kolhoosidel normikohustuste ja maksude puhul kasutada mõningaid majanduslikke soodustusi, siis hiljem need kaotati² ja Eesti kolhoosid allutati sõja-järgsetele üleliidulistele rahvamajanduse arendamise printsiipidele, mis esmajoones pidasid silmas rasketööstuse vajadusi. Selleks kasutati ka põllumajanduses loodud väärtusi, mis madalate varumis- ja kokkuostuhindade ning masina-traktorijaamade naturaaltasu vahendusel läksid riigi käsutusse. Niisugune praktika ei jätnud mõju avaldamata põllumajanduse arengule. Viimase edendamiseks sel perioodil rakendatud administratiivsed ja organisatsioonilised meetmed ei saanud asendada tasakaalustatud majandussuhteid, vaid võisid parimal juhul anda teisejärgulisi tulemusi.

² Tulude jaotamisel suurendati mitut liiki tootmisotstarbeliste kulutuste ning riigimaksude ja -lõivude osatähtsust ning vähendati töötasu osakaalu. Eriti negatiivselt mõjus aga juba niigi suurte ning majanditele äärmiselt ebasoodsate hindadega riiklike müügi-kohustuste suurendamine tähtsamate põllumajandussaaduste varumisel. Nii näiteks tõusis täispiima realiseerimisel riiklike müügi-kohustuste osatähtsus põllumajanduskolhoosides 1949. aasta aastatoodangu 26,5%-lt 1952. aastaks 50,3%-le. Riikliku varumise ja turukaubanduse kaudu realiseeritud veiste koguarvust anti aga müügi-kohustuste katteks vastavalt aastail 66,2 ja 75,1% ning sigadest 19,3 ja 29,4%. Arvestada tuleb sedagi, et riikliku varumise kaudu realiseeriti täiskasvanud loomad, mujal turustamiseks jäid aga peamiselt noorloomad, eeskätt põrsad. (Arvutusalus: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f. R-10, n. 11, s. 100, l. 46, 47, 48; s. 188, l. 26, 31.)

Üks niisuguseid administratiivabinõusid oli äsjaloodud kolhooside ühendamine. See algas juba 1949. aasta lõpupoolel, s. o. paralleelselt talumajanduse massilise kollektiviseerimise jätkumisega. Ühendamiste esimene etapp lõppes 1952. aastal. Juba vanemate liiduvabariikide kogemused näitasid, et tolleaegsetes majandamistingimustes ei jätkunud suhteliselt väikestel ühismajanditel oma tagasihoidlike sissetulekute juures piisavalt vahendeid kolhoosnike töö tasustamiseks, tootmise laiendamiseks, põllumajandusmasinate ja inventari soetamiseks, väetiste muretsemiseks ning tootmishoonete ehitamiseks. Nii tuli näiteks 1949. aastal 2858-s tulusid jaotanud Eesti põllumajanduskolhoosis ühe majandi keskmiseks vaid 4344 rubla rahalisi sissetulekuid, kusjuures 1273 kolhoosi (44,5% nende üldarvust) rahaline sissetulek jäi alla 5000 rubla.³ Väikekolhooside ühendamine ei saanud siiski kuigivõrd nimetamisväärselt tõhustada kolhooside majanduslikku tegevust. Majandite liitmine võimaldas mõnevõrra kontsentreerida väheseid sissetulekuid üksikute väiksemate tootmisobjektide ehitamiseks või esmavajalike tootmisvahendite muretsemiseks.

Väikemajandite ühendamise üheks tulemuseks võib pidada seda, et nimetatud sammuga kujundati välja niisugune maakasutuse ulatus, mis vastas tolle aja masintehnika ratsionaalsema kasutamise nõuetele. Seejuures tuleb silmas pidada asjaolu, et väikekolhoosides ei leidnud masinatraktorijaamade tehnika optimaalset kasutamist mitte tagasihoidliku maa-fondi tõttu, vaid eelkõige ikkagi sellepärast, et tolleaegsete traktorite tööoperatsioonide arv oli piiratud ning ka tehnika enda kvaliteet ja traktoristide oskused jätsid tublisti paremat soovida. Pealegi püüdsid kolhoosid kasutada traktorijaamade tehnikat võimalikult minimaalselt, sest selle rakendamine läks majanditele kulukaks.

Kolmanda momendina aitas kolhooside ühendamine vähendada majandite administratiivaparaati ning lõi asjatundliku kaadri nappuse tingimustes soodsamad eeldused juhtimisprobleemi lahendamiseks tulevikus.

Vähese tõhususega administratiivmeetmete valdkonda kuulusid ka kolhoosikorra alguses praktiseeritud mitmesuguste volinike institutsioon, masinatraktorijaamade poliitosakondade ajutine loomine ning sagedased põllumajandusettevõtete juhtkonna vahetused.

Põllumajanduse kollektiviseerimisega suurenes tunduvalt juhtiva ja spetsialistide kaadri vajadus. Arvukat kaadrit nõudsid vastloodud maa-rajoonid, aga samuti masinatraktorijaamad. Ainuüksi kolhooside esimeesteks, brigadirideks ning farmijuhatajateks tuli edutada tuhandeid inimesi. Kuna Eestis puudus niisugust vajadust kattev, põllumajanduse juhtimises kogunud ning vastava haridusega kaader, siis asusid massilise kollektiviseerimise käigus kolhooside etteotsa peamiselt endised talupojad ning väljastpoolt põllumajandust suunatud inimesed. Kuigi esimestel oli teadmisi põllumajandusest, puudusid eilsetel talupoegadel ühistootmise juhtimise kogemused. Mujalt põllumajandusse suunatud inimestel oli küll mõningaid juhtimiskogemusi, kuid enamasti jäi vajaka põllumajandusalastest teadmistest ning selle majandusharu spetsiifiliste probleemide mõistmisest. Nii sai sobivate inimeste otsimisest ja kohalemääramisest pikaks ajaks üks tolle ajajärgu keskseid küsimusi. Sealjuures tugevnes 1950. aastate alguses veelgi tendents, et majandite juhtimise probleeme püüti lahendada väljastpoolt põllumajandust suunatud inimeste abil, kusjuures esiplaanile seati kandidaatide poliitilised omadused.

Paljudel juhtudel oli kolhooside esimeeste sagedane vahetamine nende ebakompetentsuse tõttu põhjendatud. Samal ajal ei olenenud majandite ees seisvate probleemide lahendamine kaugeltki ainult kaadrist, vaid nõudis põhjalikke majanduslikke ümberkorraldusi ning uut moodi lähe-

³ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 100, l. 49, 100, 101. (Siin ja edaspidi alates 1961. aastast kehtivas rahalises vääringus.)

nemist põllumajanduse arendamise küsimustele. Nagu muudegi põllumajanduse edendamise küsimuste puhul, nii pani ka juhtimise probleemi lahendamisele laiemal alusel NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenum, kus juhtivtöötajate poliitiliste omaduste kõrval rõhutati nende erialaste teadmiste vajalikkust.⁴ Veelgi teravamalt tõstis põllumajandust tundvate inimeste kolhoosiesimeesteks edutamise päevakorralt 1955. aastal alanud nn. kolmekümnetuhandelaste liikumine.⁵

Kuigi paljud eespoolnimetatud aktsiooni ajal ametisse pandud inimesed ei õigustanud enda suunamist ning juhtivtöötajate küsimus jäi olulise probleemina päevakorralt veel paljudeks aastateks, võib 1950. aastate keskpaigas ettevõtetud samme hinnata ühe tegurina, mis pani aluse kompetentse, põllumajandust sisuliselt tundva kolhoosiesimeeste ja sovhoosidirektorite koosseisu kujunemisele. Eeldused niisuguse arengutendentsi kindlustumisele lõi muu hulgas ka põllumajandusliku erihariduse ulatuslik levik. Sellesse aega jäi teatavasti esimeste Eesti Põllumajanduse Akadeemia lõpetanute töölesuunamine.

Talumajanduse kollektiviseerimise käigus ning esimestel kolhoosiaastatel vähenes põllumajanduslik rahvastik kiiremini, kui seda eeldas tehniline progress. Niisuguse nähtuse olulisemaid põhjusi oli põllumajandustöötajate materiaalse huvitatuse printsiibi rikkumine. See avaldus eriti kolhoosnike töö tasustamisel, kuid ka sovhoosides ning osaliselt isegi masina-traktorijaamades. Kuigi viimastes töötavate traktoristide töötasu oli 1950. aastate alguses tunduvalt kõrgem kui kolhoosnikel, jäi see märgatavalt maha analoogilise kvalifikatsiooniga inimeste töötasust teistes rahvamajandusharudes.

Põllumajandustöötajate materiaalse huvi vähenemine arvestamine tulenes esimestel kolhoosiaastatel kasutusel olnud põllumajandussaaduste riikliku varumise praktikast, mis põhjustas rahaliste sissetulekute piiratuse ning naturaalsaaduste nappuse kolhoosides. Sellele lisandus niigi väheste rahaliste ja materiaalsete väärtuste ülemäärane suunamine tootmise laiendamiseks. Olgu märgitud, et kui aastail 1949—1952 suurenesid Eesti põllumajanduskolhooside rahalised sissetulekud 12,4 miljonilt rublalt 31,1 miljonile rublale ehk 2,5 korda, siis riigimaksud ja lõivud kasvasid samal ajal 6,0 korda, tootmiskulutused 3,0 korda ning summad jagamatu fondi täiendamiseks 2,5 korda. Töötasufondi kasv oli sama ajaga vaid 15,7% ning selle osatähtsus kulude struktuuris langes 1949. aasta 41,0%-lt 1952. aastaks 19,0%-le.⁶

1950. aastate algupoolel kujunes olukord, kus paralleelselt töötasu vähenemisega⁷ langes kolhoosnike tööaktiivsus ning läks tagasi põllumajandussaaduste tootmine. Kuna madalale tootmistasemele lisandusid veel äärmiselt madalad põllumajandussaaduste varumishinnad, siis jäid ka kolhooside sissetulekud napiks. Väljapääsuks kujunenud olukorrast said olla ainult niisugused abinõud, mis taganuksid kolhooside ning kolhoosnike sissetulekute märgatava suurenemise olemasoleva tootmistaseme juures. Ainult niiviisi oli võimalik tõsta kolhoosnike huvi ühistootmise vastu ning selle kaudu parandada põllumajanduse olukorda tervikuna.

Esimene suurem samm raskustest jagusaamise suunas oli NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumil vastuvõetud otsus «NSV

⁴ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 4. М., 1968, 52, 53.

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 8. М., 1985, 500, 501.

⁶ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 100, l. 49; s. 188, l. 32, 33, 34.

⁷ 1950. aastaga võrreldes kahanes normipäeva rahaline hinne 1952. aastaks 68 kopikalt 32 kopikale, sealjuures rahaline osa 17 kopikalt 11 kopikale ning naturaalosa rahalises väljenduses 51 kopikalt 21 kopikale. Normipäeva naturaalosa on rahalisele hindele ümber arvestatud 1954. aasta jaemüügihindade alusel. (ENSV ORKA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 3—7, 9, 10, 13; s. 1344, l. 3—8, 11, 13, 14, 16.)

Liidu põllumajanduse edasiarendamise abinõudest», mille alusel sama aasta oktoobris toimus EKP Keskkomitee VII pleenum. Lisaks kolhoosnike materiaalse huvitatuse leninliku printsiibi rikkumisele ja Nõukogude riigi käsutuses olevate vahendite piiratusle kõigi rahvamajandusharude üheaegseks arendamiseks tõi pleenum raskuste tekkimise tähtsamate põhjuste hulgas esile ka masina-traktorijaamade masinapargi ebarahuldava kasutamise ning vead põllumajanduskaadri valikus ja paigutuses. Tõsiselt pidurdasid arengut partei, nõukogude ja põllumajanduse juhtivate organite tegevuses esinenud vajakajäämised ning põllumajandusettevõtete majandusliku tegevuse juhtimise ülemäärane tsentraliseerimine.⁸ Põllumajandusliku tootmise planeerimisel ignoreeriti kohalikke, ajalooliselt kujunenud ning end õigustanud tootmissuundi ja tootmise ratsionaalseks korraldamiseks omandatud kogemusi. Nimetatud küsimuses võtsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1955. aastal vastu spetsiaalse määruse «Põllumajanduse planeerimise praktika muutmisest».⁹

Septembripleenumi tulemusel rakendatud abinõudest kujunes üheks tegusamaks otsus põllumajandusettevõtetele antava riikliku abi suurendamisest. Praktikas tähendas see põllumajandusaaduste varumis- ja kokkuostuhindade tõstmist, masina-traktorijaamade nende teenuste eest makstava tasu ja põllumajandusettevõtetele müüdava tööstustoodangu hindade alandamist ning riiklike kapitaalvahutuste suurendamist. Kui aastail 1950—1953 oli riigi poolt Eesti põllumajanduse arendamiseks igal aastal suunatud 7,2—8,9 miljonit rubla, siis järgneval kahel aastal juba vastavalt 13,5 ja 14,2 miljonit rubla. Uus märgatav riiklike kapitaalvahutuste tõus kaasnes majanduslikult mahajäänud kolhooside sovhoosideks reorganiseerimisega ning 1957. aastast ületasid iga-aastased riiklikud kapitaalvahutuste juba 20 miljonit rubla piiri. Seega toimus pidev riiklike kapitaalvahutuste suurendamine. Kui aastail 1946—1950 kulutas riik selleks 20 miljonit rubla, siis aastail 1951—1955 55 miljonit rubla ning järgneval viisaastakul juba 120 miljonit rubla. Absoluutarvudes oli kasv aga kõige suurem aastail 1961—1965, mil selleks otstarbeks kulutati 245 miljonit rubla.¹⁰

Eesti NSV oludes tuleb 1950. aastate reformidest tähtsaimaks pidada varumis- ja kokkuostuhindade tõstmist, sest vabariik asub NSV Liidu selles majanduspiirkonnas, kus septembripleenumile eelnenud aastatel kasutatud realiseerimishindade madala taseme negatiivne mõju avaldus eriti teravalt. Kuni 1953. aastani oli riikliku varumispoliitika omapäraks see, et eriti madalaid hindu rakendati põllumajanduse põhitoodangu, s. o. teravilja, kartuli, kõõgivilja ja loomakasvatussaaduste riigile müümisel, samal ajal kui tööstuslikule toorainele (puuvill, lina), teele ja tsitruselisitele olid kehtestatud suhteliselt kõrged realiseerimishinnad.¹¹

Kuigi NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumil vastuvõetud otsuses sisalduvad abinõud ei kõrvaldanud veel kõiki tol perioodil põllumajanduse arengut pidurdanud kitsaskohti, andsid need kolhooside käsutusse rahaliste sissetulekute suurendamise näol märkimisväärseid lisavahendeid tootmise laiendamiseks, aga mis veelgi tähtsam, kolhoosnike töötasu tõstmiseks. Septembripleenumi otsuse mõju ei avaldunud vabariigi põllumajanduse tootmistulemustes siiski kohe ning nende efektiivsust vähendasid 1955. aasta erakordselt ebasoodsad ilmastikutingimused. See tõttu jätkus esialgu ka tootmistaseme langus, mis alles 1956. aastast asendus tõusuga.

⁸ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. III osa. Tln., 1957, 601, 602, 603.

⁹ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. IV osa. Tln., 1974, 108.

¹⁰ Eesti NSV rahvamajandus 1975. aastal. Statistika aastaraamat. Tln., 1976, 208.

¹¹ Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917—1970). М., 1973, 439.

Pärast 1953. aastat ei olnud kolhooside rahaliste sissetulekute suurenmisel otsustavalt tähtis mitte realiseeritavate saaduste mahu kasv, vaid põllumajandussaaduste varumis- ja kokkuostuhindade tõstmine.¹² Selle kõrval andis kolhooside sissetulekutele lisa varumise (müügikohustuste) ja kokkuostu vahelise suhte muutmine soodsamate hindadega kokkuostu kasuks. 1950. aastate teisel poolel kasvasid kolhooside rahalised sissetulekud olulisel määral juba ka realiseeritava toodangu mahu suurenemise tõttu. Selle kõrval andis lisatulusid mõnede saaduste varumis- ja kokkuostuhindade tõstmine ning 1958. aastal toimunud üleminek ühtsele põllumajandussaaduste kokkuostule. Seoses masina-traktorijaamade reorganiseerimisega remondi-tehnikajaamadeks kaotati naturaaltasu kui põllumajandussaaduste riikliku varumise üks vorm. Kogu varumissüsteem korraldati ümber uutal alustel. Seniste vormide — müügikohustused, kokkuost, kontraheerimine ja naturaaltasu — asemel kehtestati ühtne põllumajandussaaduste kokkuost kõigi toodanguliikide osas. Uued ühtsed kokkuostuhinnad olid mõnevõrra madalamad kui endised kokkuostuhinnad, kuid tunduvalt kõrgemad varem müügikohustuste korras realiseeritud saaduste hindadest.

Põllumajandussaaduste kokkuostuhindade korrigeerimine toimus ka 1960. aastate esimesel poolel. Kuni NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumi kehtinud kokkuostuhindade oluliseks puuduseks oli see, et neid korrigeeriti vastavalt saagikuse muutumisele ning kokkuostuplaanid kinnitati üheks aastaks. Vaadeldava perioodi lõpul ei taganud põllumajandussaaduste müügist saadud summad enam planeeritud kiiret arengut põllumajanduses.

Need puudused kõrvaldas NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenum. Selle otsusega kehtestati põhimõtteliselt uus kord riikliku varumise mahu määramisel, nähes ette kindlad varumisülesanded paljudeks aastateks. Samuti tõsteti mitmete tähtsate põllumajandussaaduste riiklikke varumishindu ning kehtestati 50%-line hinnalisand üleplaaniiselt realiseeritud liha, piima, villa ja kanamunade eest.¹³

Teine oluline abinõu kolhooside rahaliste sissetulekute suurendamiseks 1950. aastatel oli põllumajandussaaduste realiseerimiskanalite omavahealise osatähtsuse muutmine. Teatavasti pidid kolhoosid enne NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumit peamise osa oma realiseeritavast põhitoodangust ära andma äärmiselt madalate hindadega riiklike müügikohustuste katteks. Madala tootmistaseme tõttu jäi soodsamate hindadega kokkuostu kaudu müümiseks saadusi vähe järele. Turul oli võimalik realiseerida ainult riiklikest müügikohustustest ning kokkuostust üle jäänud saadusi. Kuigi sel teel müüdnud kogused olid tagasihoidlikud, andsid need aastatel 1950—1953 põhiosa (64,0—66,9%) majandite rahalistest sissetulekutest.¹⁴ Seejuures tuleb silmas pidada asjaolu, et turu kaudu said rohkem saadusi realiseerida esmajoones tugevad kolhoosid, sest nõrkadel kulus suurem osa põhitoodangust (teravili, kartul, veise- ja seakasvatuse saadused) müügikohustuste täitmiseks. Soodsamad olid realiseerimistingimused tootmise kõrvalharudes (lina, kõõgivil, lamba- ja linnukasvatus), kus domineeris kolhoositurg ja kokkuost.

Rangelt reglementeeritud saaduste jaotamise kord avaldas mitte ainult otsest, vaid ka kaudset mõju kolhooside rahalistele sissetulekutele ja nende majanduslikule olukorrale üldse. Esialgu pidid kolhoosid realiseerima suure osa ka oma taimekasvatussaadustest. See nõrgendas ühelt poolt

¹² Varumis- ja kokkuostuhindade dünaamika ning nende mõju kohta kolhooside rahalistele sissetulekutele vaata lähemalt *Rubin, M.* Varumishinnad ja kolhooside rahalised sissetulekud Eesti NSV-s aastail 1950—1960. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1981, nr. 4, 349—361.

¹³ *Tõnurist, E.* Eesti NSV põllumajanduse industrialiseerimine. Tln., 1974, 16.

¹⁴ *Rubin, M.* Varumishinnad ja kolhooside rahalised sissetulekud, 357.

loomakasvatuse söödabaasi, teiselt poolt aga vähendas kolhoosnike normipäevatasu, milles teravili oli sel perioodil tähtsaim komponent. Kaudselt avaldas see mõju ka töötasu rahalisele osale, sest kehva söödabaasi tõttu ei toimunud kolhooside loomakasvatuses oodatud tõusu.

Põllumajandussaaduste realiseerimise struktuuri muutmise ja varumishindade tõstmise kõrval avaldas kolhooside rahaliste sissetulekute dünaamikale vaadeldaval perioodil olulist mõju riigi ja kolhooside vaheliste naturaalsuhete piiramine.

Kolhoosikorra algusaastaid iseloomustas rahaliste suhete üsnagi tagasihoidlik levik. Kõigepealt läks suur osa kolhooside toodangust masina-traktorijaamade naturaaltasu vormis riigi käsutusse raha vahendusega. Sisuliselt kujutasid endast naturaalmaksu riiklikud müügikohustused, sest riik maksis kolhoosidele vaid sümboolset hinda.¹⁵ Põhiliselt naturaalkujul tasusid majandid ka kolhoosnikele ühistootmises tehtud töö eest.

1950. aastate reforme ei tule hinnata mitte ainult kui abinõusid kolhooside rahaliste sissetulekute suurendamiseks varumishindade tõstmise teel, vaid ka kui abinõusid järkjärguliseks üleminekuks valdavalt naturaalsuhetelt rahaliste suhetele. Põhimomendid selles protsessis olid üleminek põllumajandussaaduste ühtsele riiklikule kokkuostule koos samaaegse hindade tõstmisega ning masina-traktorijaamade reorganiseerimine ja sellega seonduv naturaaltasu kaotamine. Rahaliste suhete laiendamine ja hindade tõstmine lubasid asendada ka naturaalsaadustes töötasu rahalise töötasuga. Esialgu kaasnes majandite rahaliste sissetulekute suurenemisega normipäeva rahalise osa kasv. 1950. aastate lõpupoolel, mil kolhooside rahalised sissetulekud olid märgatavalt kasvanud, algas üleminek otsesele rahalisele töötasule ilma normipäeva vahendusega. Viimane asjaolu laiendas omakorda rahaliste suhete sfääri, sest nüüdsest kuulus turustamisele ka see osa toodangust, mis varem oli naturaalkujul läinud kolhoosnikele töötasuks.

Eelnevast järeldub, et toodangu tõusu kõrval tagas vaadeldaval perioodil kolhooside rahaliste sissetulekute kasvu rakendatud abinõude kompleks, mis koosnes kolmest omavahel seostatud põhikomponendist; varumishindade tõstmine, realiseerimiskanalite osatähtsuse muutmine ja rahaliste suhete sfääri laiendamine. Tervikuna võttes toimus riigi ja kolhooside vahelises majandussuhetes põhimõtteline murrang. Kui kolhooside algusperioodi iseloomustasid esmajoones oma olemuselt tööstuse huvidele allutatud riigi ja kolhooside vahelised naturaalsuhted, siis NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembrileenumile järgnenud perioodil hakkasid järjest enam domineerima kaubalis-rahalised suhted kolhooside vajaduste enama arvestamisega. Kokkuvõttes tähendas see üleminekut senistelt põllumajanduse juhtimise administratiivmeetoditelt majanduslikele meetoditele. Kuigi järgnevatel aastatel administratiivmeetodid kaugeltki ei kadunud ning aeg-ajalt kippusid uuesti domineerima, kujunes põllumajanduse arendamise peavahendiks siiski majandusmehhanism.

Töötasu küsimus oli kolhoosimajanduse edasiarendamise seisukohalt otsustavaid sõlmprobleeme. Materiaalse huvituse leninliku printsiibi rikkumine oli määrav põhjus paljude kollektiivmajandite majanduslike raskuste süvenemisel 1950. aastate esimesel poolel ning oodatud kiire edasiminekuga asemel ilmnas hoopis sügav kriis.

Esimestel kolhoosiaastatel oli vabariigis kolhoosnike töö tasustamisel aluseks normipäev, mis vanemates liiduvabariikides võeti kasutusele 1930. aastate algul samaaegselt põllumajanduse massilise kollektiviseeri-

¹⁵ Nii laekus vabariigi põllumajanduskolhoosidele 1952. aastal riiklike müügikohustuste katteks äraantud 37 108 veise eest 230 420 rubla ehk ühe 168-kilogrammise veise kohta 6 rubla ja 21 kopikat. 21 036 sea realiseerimisel oli sissetulek 164 800 rubla ehk 7 rubla ja 83 kopikat 102-kilogrammise sea kohta. (Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 188, l. 31.)

misega. Normipäeva rakendati niihästi tehtud töö mõõtmise põhiühikuna kui ka töötasu jaotamise alusena.

Töötasu jaotamisel näitas normipäev siiski ainult ühe konkreetse kolhoosniku osa jaotamisele tulevatest tuludest, kuid ei väljendanud selle osa absoluutset suurust, sest tasu normipäeva kohta sõltus majandi töötasufondi mahust ja arvestatud normipäevade arvust.¹⁶ Et töötasufond moodustus neil aastail jäägina pärast kõigi teiste fondide kohustuslikku moodustamist, siis ei olnud kolhoosnikel ettekujutust saadaoleva töötasu suurusest. Pealegi toimus tulude jaotamine ja töötasu maksmine põhiliselt alles majandusaasta lõpul ning niisugune olukord ei saanud stimuleerida kolhoosnikke hästi töötama. Kõigi teiste rahvamajandusharudega võrreldes oli kolhoosnike olukord kardinaalselt erinev, sest kuskil mujal ei olnud töötasu maksmist lükatud majandusaasta lõppu, vaid see maksti igal kuul jooksvalt välja.

Kolhooside algusaastail kasutusel olnud tulude jaotamise moodus oli risti vastupidine taastootmise majandusseadustele. Teatavasti eraldatakse isegi lihtsa taastootmise puhul koguproduktist kõigepealt fond kulutatud tootmisvahendite asendamiseks ja fond tööjõu taastootmiseks. Ülejäänud osa on puhastulu, mis on akumulatsiooni ja tootmise edasise laiendamise allikaks. Kolhoosides eraldati kõigepealt aga fond tootmisvahendite asendamiseks ja akumulatsioonifond koguproduktist. Ülejäänud moodustas töötasufondi. Seega mitte lisaproduct ei olnud ülejääk vajalikust produktist, vaid vastupidi, vajalik produkt oli jääk.¹⁷

Esmased materiaalsed eeldused töötasuküsimuse lahendamiseks lõi majanduslikult enam põhjendatud varumishindade kehtestamine NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumile järgnenud perioodil. Koos kolhooside rahaliste sissetulekute suurenemisega vähendati suhteliselt ka kulutusi tootmisvajadusteks, majandite üldkuludeks, jagamatusse fondi ning muudeks tootmisotstarbelisteks kulutusteks. Selle tulemusel suudeti niihästi absoluutne kui ka suhteline langus peatada ning juba 1954. aastal ületasid rahalised kulutused töötasuks 1950. aasta taseme 5,9 miljoni rubla võrra ehk 1,8 korda.¹⁸ Kuigi esialgu jäi töötasufondi kujunemise põhimõte endiseks, suurendati märksa töötasu osa majandite sissetulekute jaotamisel.

Laiemalt hakati praktiseerima ka avansseerimist. Esimesena rakendas niisugust võimalust juba 1948. aastal hilisema Rapla rajooni «Uue Elu» kolhoos.¹⁹ Ulatuslikumalt levis avansseerimine siiski alles pärast NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumit ning NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1956. aasta määrust «Kolhoosnikute igakuulisest avansseerimisest ja kolhoosides tehtava töö eest lisatasu maksimisest».²⁰ Kui esialgu kasutati osalist avansseerimist, siis hiljem toimus paljudes majandites juba kogu saadaoleva rahalise töötasu väljamaksmine avansina, mis sisuliselt tähendas garanteeritud töötasule üleminekut.²¹

Eespool nimetatud abinõud koos põllumajandusmaksu reguleerimisega 1953. aastal ning kolhoosnike, tööliste ja teenistujate majapidamistelt põllumajandussaaduste riiklike müügikohustuste kaotamisega 1. jaanuarist 1958²² aitasid küll suurendada kolhoosnike sissetulekuid, kuid ei lahenda-

¹⁶ Kurss, G., Kurss, L. Töötasu probleeme põllumajanduses. Tln., 1978, 14.

¹⁷ Samas, 15.

¹⁸ ENSV ORKA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 11; s. 1568, l. 10.

¹⁹ Bronštein, M., Krugljak, D., Tulp, L. Materiaalse huvitatusse printsiibi rakendamine Eesti NSV kolhoosides. Tln., 1956, 96.

²⁰ Põllumajandusalaseid direktiive, seadusandlikke ja ametkondlikke akte I. Tln., 1960, 439 jj.

²¹ Kaaramaa, L. Töötasustamise mõningaid aktuaalseid küsimusi kolhoosides. — EPA teaduslike tööde kogumik 10. NLKP ajalugu, filosoofia, poliitökonoomia. Väljaanne 2. Trt., 1959, 157.

²² Põllumajandusalaseid direktiive, seadusandlikke ja ametkondlikke akte II. Tln., 1960, 354, 409—411.

nud töötasuprobleemi tervikuna. Esmajärgulise tähtsusega sammuks selles suunas tuleb pidada 1957. aastast alanud üleminekut seniselt normipäeval baseerunud naturaali- ja rahaliselt tasult otsesele rahalisele töötasule. 1957. aastal rakendati seda esmakordselt viies Nõukogude Liidu kolhoosis, sealjuures ka Abja rajooni «Sädeme» kolhoosis.²³

Otsese rahalise töötasu sisseseadmine tähendas senise praktikaga võrreldes põhimõttelist murrangut. Selle sammuga ei muutunud mitte ainult maksmise vorm, vaid eeskätt selle olemus, s. t. töötasufondi moodustamise põhimõte.²⁴ Kui varem eraldati normipäevatasuks saadustest ja rahast see osa, mis jäi üle kõigi muude kohustuste täitmisest, siis nüüd muutus töötasufond võrdväärseks või isegi eelisjärjekorras moodustatavaks fondiks.

Eesti NSV oli otsese rahalise töötasu rakendamise initsiaatoreid ning siin sai esimesena teoks ka täielik üleminek uudsele töö tasustamise süsteemile. Juba 1960. aastal oli see rakendatud 439 kolhoosis ehk 67,7% -s vabariigi ühismajanditest. Üleminek uuele töötasusüsteemile lõppes juba 1964. aastal, mil Nõukogude Liidus tervikuna ei olnud jõutud veel kolmandikuni kolhooside üldarvust.²⁵

Otsese rahalise töötasu rakendamisega andis Eesti mitte ainult praktilise, vaid ka uudse teoreetilise lahenduse kolhoosnike töö tasustamise probleemile.

Otsese rahalise töötasu rakendamise käigus arenes üleliiduline poleemika, milles uue süsteemi vastased püüdsid tõestada, et kolhoosikord ja normipäev on lahutamatud. Põhiargumendiks oli väide, et kolhooslikooperatiivse omandivormi puhul, kus kolhoosnikud on kollektiivsed omanikud, pole võimalik kehtestada kindlat töötasu, vaid töö tasustamine peab toimuma ja saab toimuda ainult tulude jaotamise korras tagantjärele.²⁶ Eesti kolhooside kogemused kinnitasid ka teise levinud seisukoha paikapidamatust. Nimelt arvati, nagu võiks ja saaks rahalisele tasule üle minna ainult majanduslikult jõukamad kolhoosid. Praktika näitas, et rahaline tasu on sobiv töö tasustamise vorm niihästi majanduslikult keskpärastes kui ka nõrgemates kolhoosides.²⁷

Lisaks kinnitasid Eesti põllumajanduse kogemused ka niisuguse laialt levinud seisukoha paikapidamatust, mille kohaselt tööviljakus peab igal pool ja igas olukorras kasvama kiiremini kui töötasu. Nagu kirjutas sel puhul L. Kaaramaa, määras nimetatud kontseptsioon põllumajanduse juba ette kroonilisse mahajäämusse.²⁸ Niisuguse lähenemise korral ei oleks olnud võimalik ellu viia NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumi otsuseid kolhoosnike materiaalse huvitatuse taastamiseks ning lahendada üht põllumajanduse arengut takistanud sõlmprobleemi. Jätkus ju Eestis pleenumile järgnenud paaril aastal veel põllumajanduse kogutoodangu, aga ka tööviljakuse langus. Samal ajal toimus aga töötasu oluline kasv. Pealegi ei olenenud 1950. aastate alguse madal töötasu mitte tööviljakusest, vaid muudest teguritest, millest paljud ei olnud sugugi objektiivset laadi.

Eestis lahendati õnnestunult töötasu tõstmise probleem ka 1950. aastate lõpul, s. o. ajal mil majandite kulutused tõusid järsult seoses tehnika muretsemisega. Sel ajal sattusid paljud Nõukogude Liidu kolhoosid ma-

²³ Kaaramaa, L. Kas normipäev või otsene rahaline töötasu. — Sotsialistlik Põllumajandus, 1959, nr. 2, 100; Ohhapkin, K. Uus progressiivne töötasustamise kord. — Sotsialistlik Põllumajandus, 1959, nr. 2, 49.

²⁴ Tõnurist, E. Sotsialistliku põllumajanduse arengust Nõukogude Eestis. — Rmt.: Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis. Tln., 1976, 20.

²⁵ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 581, l. 59; n. 21, s. 242, l. 168.

²⁶ Tõnurist, E. Eesti NSV põllumajanduse sotsialistliku rekonstrueerimine. Tln., 1967, 97.

²⁷ Samas, 98.

²⁸ Kaaramaa Л. Совершенствование оплаты труда в колхозах (на примере Эстонской ССР). Автореф. канд. дис. Тарту, 1967, 11.

janduslikesse raskustesse.²⁹ Eesti kolhoosides leiti aga end majanduslikult õigustanud moodused akumulatsiooni ümberjaotamiseks.³⁰ 1958. aastal vähendati kulutusi ehitustegevuseks ning piirati muude tootmisotstarbeliste kulutuste kasvu. Järgnevatel aastatel kärbiti kapitaal mahutusi tehnikasoetamiseks ja suurendati mahutusi ehitusse.³¹ Sellega tagati töötasufondi kasv 1957. aasta 23,9 miljonilt rublalt 1960. aastaks 38,3 miljonile rublale. Sealjuures langes küll töötasufondi osatähtsus kulude struktuuris 1958. aastal eelmise aasta 37,2%-lt 36,1%-le, 1959. aastal aga 35,0%-le. 1960. aastal suurenes töötasufondi osatähtsus koguni 38,9%-ni.³²

Töötasu kasv jätkus samuti 1960. aastate esimesel poolel. Teatud raskused tekkisid vaid aastail 1962—1963 valitsenud ebasoodsate ilmastikuolude tõttu. 1965. aastal maksti inimpäeva eest juba 3,46 rubla. Seda oli 1,9 korda rohkem kui 1958. aastal ning ligi 6,7 korda rohkem kui 1953. aastal.³³ Teiste liiduvabariikidega võrreldes oli töötasu Eesti kolhoosides juba 1960. aastate algul suhteliselt korralik. Nii ületasid meie vabariigi kolhoosid 1961.—1962. aastal selle näitaja poolest Leedu ja Valgevene kolhooside taseme peaaegu kahekordselt ja Läti kolhooside taseme 30—40%.³⁴ Vahe Eesti kolhooside kasuks jäi püsima ka edaspidi, kusjuures kulutused töötasuks toodanguühiku omahinnas olid üldjuhul väikseimad NSV Liidus.

Kolhoosipere keskmine sissetulek Eesti NSV-s aastail 1953—1965* (võrreldavates hindades)

Aasta	Sissetulek				
	kokku (rbl.)	kolhoosist (rbl.)	abimajapidamisest ja mujalt (rbl.)	kolhoosist (%)	abimajapidamisest ja mujalt (%)
1953	1115	308	807	27,6	72,4
1955	1320	409	911	31,0	69,0
1958	1723	585	1138	34,0	66,0
1960	1962	750	1212	38,2	61,8
1963	1928	753	1175	39,1	60,9
1965	2210	1006	1204	45,5	54,5
1953=1,000	1,982	3,266	1,492	—	—

* Kolhoosipere kogusissetulek on arvestatud kolhoosidest saadud raha ja natura abimajapidamise puhastoodangu, väljastpoolt kolhoose saadud töötasu ning riigi poolt makstud pensionide, toetuste ja muude sissetulekute summana (Eesti NSV Riikliku Statistika Komitee diinaamilised read).

Ühismajandist saadud töötasule andsid aastail 1950—1965 olulist täiendust need sissetulekud, mida kolhoosipered said isiklikest abimajapidamistest (tabel). Vaadeldaval ajal olid need koguni esmajärgulised, sest tulud abimajapidamisest ületasid kolhoosidest saadud töötasu. Lisasissetulekut andsid ka väljaspool kolhoose tehtud tööd ning riigilt saadud pensionid, toetused ja muud sissetulekud.

²⁹ Выход М. А. Восстановление и развитие материально-технической базы сельского хозяйства в 1946—1958 гг. — Rmt.: Развитие сельского хозяйства в послевоенные годы (1946—1970 гг.). М., 1972, 97; Ольшевская Г. К. К истории реорганизации МТС. — Rmt.: Проблемы истории современной советской деревни (1946—1973 гг.). М., 1975, 188—191.

³⁰ Bronštein, M. Kolhoositootmise taseme ühtlustamine. Tln., 1966, 87, 88.

³¹ Bronštein, M. Kolhoositootmise taseme ühtlustamine, 87, 88; ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 384, l. 12, 13; s. 453, l. 8, 9; s. 535, l. 93, 94; s. 581, l. 40, 41, 42.

³² ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 384, l. 12; s. 453, l. 8; s. 535, l. 93; s. 581, l. 40, 41.

³³ ENSV ORKA, f. R-6, n. 11, s. 1565, l. 4—9, 12, 17; f. R-10, n. 11, s. 453, l. 2, 4, 11; Eesti NSV rahvamajandus 1975. aastal, 169.

³⁴ Bronštein, M. Kolhoositootmise taseme ühtlustamine, 88.

Järgnevalt peatutagu sovhooside töötasul. Kuigi niihästi sovhooside kui ka kolhooside puhul on tegemist sotsialistlike põllumajandusettevõtete-ga, olid töötasu maksimume printsiibid 1950. aastal nendes kahes majandikategoorias kardinaalselt erinevad. Pealahknevusi oli asjaolu, et sovhoosides ei olnud töötasu saamine seatud sõltuvusse tootmise lõpptulemu-sest ega olnud ka töötasufond jäägiline. Riiklikes majandites ei olenenud töötasu sellest, kas majandusaasta lõppes kahjumi või kasumiga, vaid see kuulus väljamaksmisele olenemata lõplikest töötulemustest. Sovhoositöo-tajatele oli töötasu saamine riigi poolt garanteeritud. Ka ei makstud sovhoosides osa töötasu naturaalsaadustes, nagu see toimus tol perioodil kolhoosides.³⁵ Erinevuseks oli seegi, et sovhoosides laekus märgatavalt olulisem osa töötajate sissetulekust töö eest ühistootmises.

Sovhoositöötajate töötasu oli 1950. aastatel kolhoosnike omast märgatavalt kõrgem, kuid jäi siiski maha töötasust teistes rahvamajandusharudes. Aastail 1950—1965 suurenes ühe põhitootmise hõivatud töötaja aastakeskmine töötasu sovhoosides 537 rublalt 926 rublale ehk 72,4%. Veidi kiirem oli tööliste töötasu tõus. See oli vaadeldaval ajal 75,5%. 1950. aastal oli tööliste aastakeskmine töötasu sovhoosides 507 rubla ning see suurenes 1965. aastaks 890 rublani.³⁶

Kolhoosnike töötasuga võrreldes oli sovhoositöötajate töötasu tõus vaadeldaval perioodil küll aeglasem, kuid seda eeskätt kolhooside madala algtaseme tõttu. Veel 1950. aastate lõpul ületas sovhoositöötajate töötasu märgatavalt kolhoosnike töötasu. Nii oli 1958. aastal tööpäeva tasu Eesti sovhoosides 42% ja 1960. aastal 24% kõrgem kui kolhoosides.³⁷ Erinevused kogusissetulekus olid siiski väiksemad või koguni kolhoosnike kasuks, sest viimased said põhiosa oma tuludest lisatöö eest riiklikes abimajapidamistes.

Sovhooside ja kolhooside inimpäevatasu tasakaalustus 1960. aastate keskpaigas. Nii maksti 1965. aastal kolhoosides ühe inimpäeva eest 3,46 rubla, sovhoosides aga 3,59 rubla, sealjuures põhitootmises hõivatud tööliste 3,40 rubla. Kuutöötasu jäi sovhoosides parema tööst osavõtu tõttu selleks ajaks siiski suuremaks. 1965. aastal maksti kolhoosides (koos preemiaga) kuus keskmiselt 67,5 rubla, sovhoosides aga 78,3 rubla.³⁸

Kuigi vaadeldava perioodi lõpul jäi töötasu põllumajanduses veel maha vabariigi tööliste ja teenistujate, eriti aga tööstus- ja ehitustööliste töötasust, andis selle suurendamiseks rakendatud abinõude kompleks olulisi positiivseid tulemusi. Esmajärguline tähtsus oli seejuures 1950. aastate lõpul alanud üleminekul otsesele rahalisele töötasule kolhoosides. Selle sammuga garanteeriti osa tulude jaotamine töötasuks. Et sellega kaasnes ka töötasu tegelik tõus, siis võib öelda, et vabariigis töötasuprobleemi lahendamiseks astunud sammud ei taganud mitte ainult põllumajandustöötajate materiaalse olukorra kindlustumise, vaid löid ka tingimused kogu põllumajandusliku tootmise edasiarendamiseks. Väga oluliseks sammuks tuleb pidada sedagi, et 1964. aastal seati kolhoosnikele sisse pensioniline kindlustus tsentraliseeritud kindlustusfondi arvel.³⁹

Põllumajandussaaduste varumishindade tõstmise ja varumissüsteemi ümberkorraldamise ning kolhoosnike töö tasustamise korrastamise kõrval oli vaadeldaval perioodil kõige esileküündivam ning suurte positiivsete tulemustega sündmus NLKP Keskkomitee 1958. aasta veebruaripleenumi

³⁵ Sovhoosides müüdi sel ajal oma töötajatele põllumajandussaadusi raha eest.

³⁶ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 116, l. 42; f. R-1969, n. 3, s. 553, l. 21.

³⁷ Sepp, J. Töötasu vastavusest tööviljakusele Eesti NSV põllumajanduses. Tln., 1973, 7; Sepp, J. Sovhoosides ja kolhoosides kasutatavate töö tasustamise süsteemide vastavusest kaasaja vajadustele. — Põllumajandusökonomika küsimusi VI. Tln., 1966, 100.

³⁸ ENSV ORKA, f. R-1969, n. 3, s. 553, l. 21; Eesti NSV rahvamajandus 1975. aastal, 169, 175.

³⁹ Vint, E. Intensiivse põllumajanduse majanduslik efektiivsus Eesti NSV-s. Tln., 1971, 35.

otsuse põhjal toimunud masina-traktorijaamade kaotamine. Traktorite ja muu tehnikat müümisega kolhoosidele kõrvaldati ametkondlikest huvidest tulenevad vastuolud tehnika valdaja ja otseselt tootmisega tegeleva põllumajandusettevõtte vahel.

Masina-traktorijaamad loodi NSV Liidus põllumajanduse kollektiviseerimise käigus ja nad olid vahelüli, mille kaudu riik koondas enda kätte osa põllumajanduses loodud väärtustest ning suunas need teiste majandusharude arendamiseks. Pealegi ei olnud kolhoosid oma algusaastate reaalselt eksisteerinud majandamistingimuste juures võimelised kandma masinate muresemise ning kasutamise soetud kulusid.

Kuigi masina-traktorijaamad kaudu toimus põllumajanduse mehhaniseerimine, ei olnud tehnika kasutamise selline süsteem kolhoosidele, lõpptulemusena aga kogu põllumajandusele soodne. Selle pidurdav toime ilmnis eriti selgelt 1950. aastatel ning seda ei leevendanud kuigivõrd ka sel ajal kolhooside ja masina-traktorijaamade suhete korrastamiseks ette võetud sammud.

Tagasihoidlike sissetulekute ja madala tootmistaseme juures läks masina-traktorijaamade teenuste kasutamine kolhoosidele kulukaks. Eriti andsid kõrged naturaalmäärad end tunda 1953. aastani, sest naturaaltasu arvestati siis põldudel kasvanud bioloogilise, mitte aga tegelikult kogutud saagi järgi. Pealegi maksid tooleaegsete tingimuste kohaselt paremal järjel olevad kolhoosid sama töömahu eest tunduvalt suuremat naturaaltasu kui põllukultuuride madala saagikusega majandid.

Olukord muutus kolhoosidele mõnevõrra soodsamaks pärast NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumit. Pleenumi otsusega alandati kolhoosidelt võetavaid naturaalmäärasid ning lubati taimekasvatussaadused asendada loomakasvatussaadustega. See samm andis kolhoosidele võimaluse loomakasvatuse söödabaasi tugevdamiseks. Naturaaltasu arvestamisel võeti senise bioloogilise saagikuse asemel kasutusele tegelikult koristatud saak. Uudne oli ka see, et kui varem suurenes koos saagikusega ka naturaaltasu, siis pärast 1953. aastat sõltus selle suurus ainult masina-traktorijaamade poolt tehtud tööde mahust ja kvaliteedist. Nende abinõude tulemusel maksid Eesti kolhoosid aastail 1954—1955 masina-traktorijaamadele 45—50% naturaaltasu vähem kui 1953. aastal.⁴⁰

Masina-traktorijaamade ja kolhooside erinevatest huvidest tulenevad vastuolud jäid siiski püsima. Esimesed olid huvitatud eelkõige nendest töödest, mis aitasid kasulikumalt plaani täita, mitte aga nendest, mis olid kolhoosidele esmajoonel vajalikud. Kuigi olukord paranes, jättis endiselt soovida tööde kvaliteet. Pealegi jäid kolhoosid kui tegelikud tootjad edasi masina-traktorijaamade alluvusse. Seda demonstreerib juba niisugunegi fakt, et kolhoosi ja masina-traktorijaama suhteid reguleeriv tüüpleping sisaldas viimaste kohustusi ühel leheküljel 7 punktis, kolhooside kohustused olid aga kirjas neljal leheküljel 26 punktis.⁴¹

Masina-traktorijaam ei olnud sisuliselt seatud vastutavaks ka kolhooside töötulemuste eest, sest neile oli garanteeritud niihästi naturaaltasu kui ka traktoristide töötasu. Mõlemad ei sõltunud kuigivõrd põldude viljakusest ega loomade produktiivsusest. Tooleaegse Võru masina-traktorijaama direktori A. Striži hinnangul ei olenenud traktoritööde eest tasumine, samuti traktoribrigaadide brigadiride ja juhtivtöötajate palgad ega masina-traktorijaamade majanduslik heaolu tervikuna teenindatavate kolhooside tootmistulemustest. Plaani täitmine pehmekünnihektarites oli tunduvalt olulisem näitaja kui põldude saagikus.⁴²

⁴⁰ Bronštein, M., Krugljak, D., Tulp, L. Materiaalse huvitatuse printsiibi rakendamine, 19, 20.

⁴¹ Anupõld, A. Kolhoosi ja masina-traktorijaama vahekorrad kolhoosi majanduse seisukohalt. — Eesti Kommunist, 1957, nr. 1, 45.

⁴² Striž, A. Veel kord kolhoosi ja MTJ-i vahekordadest. — Eesti Kommunist, 1957, nr. 5, 65.

Üheks põhjuseks, miks masina-traktorijaamade teenused läksid kolhoosidele kalliks ning tekitasid kolhoosnike rahulolematust, oli masina-traktorijaamade rohkearvulise, tolle aja kohta heade palkadega administratiivaparaadi ja teenindava personali olemasolu. Nii teenisid näiteks 1957. aastal traktorijaamade insener-tehnilised töötajad, traktoribrigaadide brigadirid ning veoautojuhid aastas keskmiselt 1100 rubla. Siinjuures on töötasu naturaalosa arvestatud rahaks kokkuostuhindade alusel. Samadel alustel leitud ühe aasta kestel tööst osavõtnud kolhoosniku sissetulek ühistootmisest oli aga 252 rubla ehk ligi 4,4 korda väiksem.⁴³ Tõsi küll, paljudel juhtudel oli ka kolhoosnike tööst osavõtt tagasihoidlikum.

Kokku kulutasid masina-traktorijaamad 1957. aastal oma 13 300 aastakeskmisele töötajale töötasuks koos kolhooside poolt makstuga 9,17 miljonit rubla. Samal aastal eraldasid aga põllumajanduskolhoosid oma 115 400 aastakeskmisele tööst osavõtnud kolhoosnikule rahalise töötasu maksmiseks 22,3 miljonit rubla.⁴⁴ Seega oli masina-traktorijaamade rahalise töötasu fond kolhoosnike omast ainult 2,4 korda väiksem, töötajaid aga ligi 8,7 korda vähem.

Arvuka juhtiva ja teenindava personali olemasolu tegi masina-traktorijaamade teenused niihästi neile endile kui ka kolhoosidele kalliks. 1957. aastal kujunes masina-traktorijaamades ühe pehmekünnihektari täielikuks omahinnaks 6 rubla ja 49 kopikat. Pärast tehnika müümist kolhoosidele ning mittevajalike kulutuste piiramist läks sama töö 1958. aastal kolhoosidele maksma 5 rubla ja 54 kopikat ehk 95 kopikat vähem.⁴⁵ Kolhoosides 1958. aastal tehtud 1215,3 tuhat pehmekünnihektarit traktoritööd oleks seega masina-traktorijaamade 1957. aasta omahinnas läinud maksma 7,89 miljonit rubla. Nende tegelik maksumus oli aga täieliku omahinna järgi 6,73 miljonit rubla. Seega hoidsid kolhoosid ainuüksi traktoritööde omahinna alanemise tulemusel samaväärselt töömahult 1958. aastal kokku 1,16 miljonit rubla. Sellele lisandus sääst muude tööde valdkonnas, sest 1958. aastal kolhoosides tehtud 1215,3 tuhat pehmekünnihektarit traktoritööd moodustasid eelmise aasta masina-traktorijaamade taimekasvatustööde kogumahust 53,9%.⁴⁶

Kokku maksid kolhoosid 1957. aastal masina-traktorijaamadele viimaste aruandluse andmetel 2,30 miljonit rubla rahas ning rahale ümber arvestatuna naturaaltasu 2,18 miljonit rubla. Seega läksid masina-traktorijaamade tööd kolhoosidele maksma 4,48 miljonit rubla.⁴⁷ 1958. aastal kehtestatud põllumajandussaaduste ühtsete kokkuostuhindade alusel oli masina-traktorijaamadele naturaaltasuna antud saaduste maksumus koguni 3,14 miljonit rubla. Lisades sellele põllumajanduskolhooside aruandluses näidatud rahalise tasu — 2,12 miljonit rubla, selgub, et 1958. aasta hindades maksis masina-traktorijaamade teenuste kasutamine kolhoosidele umbes 5,26 miljonit rubla.⁴⁸

Muidugi nõudis masinate kasutamine kulutusi ka kolhoosidelt, kuid suure osa 1958. aastal masina-traktorijaamade tehnika ostmiseks kulutatud 7,494 miljonist rublast⁴⁹ hoidsid kolhoosid kokku juba omahinna alanemisega. Sellele lisandusid sissetulekud, mida majandid said endise naturaaltasu müügist uute kokkuostuhindade alusel ning millest vähemalt osa võidi kasutada tehnika muretsemiseks. Lisaks sellele kehtestati NLKP

⁴³ Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 384, l. 2, 3, 8, 10, 12, 16; f. R-1990, n. 1, s. 426, l. 59, 89, 90, 116, 117.

⁴⁴ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 384, l. 4, 12; s. 399, l. 8.

⁴⁵ *Kozõrevski, P.* Efektivsemalt kasutada kolhooside masinatraktoriparki. — Eesti Kommunist, 1959, nr. 8, 65.

⁴⁶ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 399, l. 3; s. 453, l. 14.

⁴⁷ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 399, l. 10.

⁴⁸ Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 384, l. 7, 10, 11, 12; s. 490, l. 65; f. R-1990, n. 1, s. 426, l. 59, 89, 90, 116, 117.

⁴⁹ ENSV ORKA, f. R-10, n. 11, s. 453, l. 9.

Keskkomitee 1958. aasta juunipleenumi otsusega kolhoosidele müüdavatele masinatele, seadmetele, kütusele ja mineraalväetistele samad hinnad mis riiklikele põllumajandusettevõtetele müügil. See samm seadis jalule õigluse kolhooside kui sotsialistlike ettevõtete suhtes⁵⁰, sest varem maksid kolhoosid nimetatud tööstustoodangu eest rohkem kui sovhoosid.

Masina-traktorijaamade kaotamine ning tehnika müümine kolhoosidele andis Eesti põllumajanduse arengule olulise tõuke. Selle sammuga koondati maa kui põhiline tootmisvahend ning tehnika ja inimesed ühtse juhtimise alla. Likvideeriti olukord, kus ühel ja samal maatükil töötas kaks ettevõtet, kusjuures kolhoos kui maakasutaja ning põhiline tootmisüksus oli alluvusseisundis ja masina-traktorijaam kui teenindaja dikteeris tingimused. See samm aitas kõrvaldada ka olukorra, kus tehnika valdaja ei olnud materiaalselt vastutav ega huvitatud tootmise lõpptulemusest, vaid selle saamiseks kulutatud võimalikult suurest tööhulgast. Masintehnika müümine kolhoosidele võimaldas samuti parandada selle kasutamise efektiivsust ning tööde kvaliteeti, vähendas oluliselt mittevajalikke tootmis-kulutusi ning suurendas kolhooside sissetulekuid.

Tervikuna olidki põllumajandussaaduste varumishindade tõstmine ja varumissüsteemi ümberkorraldamine, kolhoosnike töö tasustamise korrastamine ning tehnika müümine kolhoosidele need sõlmmomendid, mis otsustasid põllumajanduse edasiarengu. Kõigi ülejäänud sammude eelduseks tuleb seejuures pidada kaubalis-rahaliste suhete sisseseadmist riigi ja põllumajandusettevõtete vahel. Peasjalikult põllumajandussaaduste varumise ümberkorraldamise kaudu elluviiduna pani see samm aluse üleminekule seniselt põllumajanduse valdavalt direktiivselt juhtimiselt majanduslikule suunamisele. Kolhooside rahaliste sissetulekute suurendamine tegi võimalikuks ka kolhoosnike materiaalse huvitatuse tõstmise ning tehnika müümise kolhoosidele.

Nende kolme sõlmmomendi kõrval aitasid põllumajanduse arengule kaasa ka juhtiva kaadri tugevdamine ning spetsialistide suunamine otseselt tootmisse, kapitaalmahutuste kasv, planeerimise muutmine, tol perioodil ka majanduslikult mahajäänud kolhooside sovhoosideks reorganiseerimine ning muudki abinõud. Vabariigi põllumajandus väljus madalseisust ning saavutas enamiku tähtsamate tootmisnäitajate osas 1950. aastate lõpupoolel 1940. aasta taseme.⁵¹ 1965. aastaks oli aga põllumajanduse kogutoodang juba 32% suurem kui 1940. aastal ning 64% suurem kui 1955. aastal. 1950. aastate teisest poolest alates kindlustas Eesti NSV oma positsioone ühe kõige efektiivsema põllumajandusega piirkonnana Nõukogude Liidus.

⁵⁰ Uus samm põllumajanduse järsu tõusu saavutamiseks. — Eesti Kommunist, 1958, nr. 7, 3.

⁵¹ 1940. aasta näitajad ei kajasta siiski korrektselt sõjaeelse põllumajanduse tegelikku seisut, sest neid mõjutasid oluliselt tol ajal põllumajanduses asetleidnud ümberkorraldused ning sama ja eelmise aasta põud. Baasnäitajaina on kasutatud 1940. aasta andmeid aga seetõttu, et need on ümber arvestatud Eesti NSV sõjajärgsetesse piiridesse, varasemad aga mitte.

Esitanud J. Kahk

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
24. III 1987

НЕКОТОРЫЕ КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЭСТОНСКОЙ ССР В 1950—1965 ГОДЫ

Рассматриваемый период можно охарактеризовать как период перехода от неуравновешенных, в основном, натуральных отношений между государством и колхозами к товарно-денежным отношениям. Курс на укрепление принципа материальной заинтересованности позволил преодолеть трудности, возникшие после коллективизации крестьянских хозяйств, и обеспечить дальнейшее развитие сельского хозяйства.

В пору становления колхозного строя в республике интересы сельского хозяйства ущемлялись. Ощутимая доля создаваемых здесь материальных ценностей шла на нужды промышленности и других отраслей народного хозяйства. Очень низкие заготовительные цены и натуральная оплата МТС не способствовали созданию экономических предпосылок для развития сельскохозяйственного производства.

Первые сдвиги в налаживании товарно-денежных отношений между государством и колхозами наметились в период от сентябрьского (1953 г.) до февральского (1958 г.) Пленумов ЦК КПСС. Были установлены экономически более обоснованные заготовительные цены и изменена структура заготовок сельскохозяйственной продукции в пользу колхозов.

В годы от февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС до конца рассматриваемого периода происходит дальнейшее расширение сферы товарно-денежных отношений и углубление принципа материальной заинтересованности производителей. Эти процессы были подкреплены такими мероприятиями, как продажа колхозам техники МТС и изменение принципа формирования фонда заработной платы колхозников с одновременным переходом на прямую денежную оплату труда.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
24/III 1987

Mati RUBIN

ÜBER EINIGE KERNFRAGEN DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG DER ESTNISCHEN SSR IN DEN JAHREN 1950—1965

Für diese Periode im Ganzen war der Übergang von den unausgeglichenen, überwiegend naturalwirtschaftlichen Beziehungen zu den Handels- und finanziellen Beziehungen zwischen dem Staat und den Kollektivwirtschaften charakteristisch. Als Grundlage für die Überwindung der nach der Kollektivierung der Bauernwirtschaft entstandenen Schwierigkeiten und für die Weiterentwicklung der Landwirtschaft diente die Schaffung der materiellen Interessiertheit der Produzenten.

In den Anfangsjahren der Kolchose waren die Interessen der Landwirtschaft eingeeengt. Ein großer Teil der in der Landwirtschaft hergestellten Werte wurde zur Entwicklung der Industrie und anderer Zweige der Volkswirtschaft überwiesen. Die Erfassungspreise waren niedrig, die Vergütung der Arbeitsleistung der Maschinen-Traktoren-Stationen erfolgte in Naturallohn. Unter diesen Bedingungen mangelte es an der materiellen Interessiertheit der Kollektivbauern, es fehlten wirtschaftliche Voraussetzungen für die Förderung der landwirtschaftlichen Produktion.

Eine Verbreitung der Handels- und finanziellen Beziehungen zwischen dem Staat und den Kollektivwirtschaften fand in der Zeitspanne vom Septemberplenium des Zentralkomitees der KPdSU 1953 bis zum Februarplenium 1958 statt und wurde aufgrund der Einführung der wirtschaftlich mehr begründeten Erfassungs- und Ankaufspreise für landwirtschaftliche Erzeugnisse gewährleistet. Auch die Struktur der Erfassung wurde zugunsten der Kollektivwirtschaften geändert.

Der Zeitraum vom Februar 1958 bis zum Ende 1965 war durch eine weitere Verbreitung der Handels- und finanziellen Beziehungen gekennzeichnet sowie durch die Kräftigung der Prinzipien der materiellen Interessiertheit der Produzenten. Die Grundrichtungen waren dabei der Verkauf der landwirtschaftlichen Technik an die Kolchose und die Veränderung der Formierungsprinzipien des Arbeitslohnfonds in den Kolchosen, zugleich der Übergang zu einem direkten Geldlohn.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 24. März 1987